

KÖVÁRI RÉKA

**A „NAP, HOLD ÉS CSILLAGOK, VELEM
ZOKOGJATOK!” CÍMŰ KÖTETBEN KÖZÖLT
18. SZÁZADI CSÍKSOMLYÓI PASSIÓJÁTÉKOK ÉNEKEI**

A Csíksomlyón 1980-ban megtalált nagy értékű kéziratgyűttesből Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna és Kilián István adta közre a „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*” c. kötetet. Czibula Katalin szavait idézve: „a kötet a hatalmas szövegtömegből reprezentatív válogatást kíván nyújtani. (...) A válogatás csupán a magyar nyelvűekre korlátozódik, hiszen a nagyközönség számára ezek nyújthatnak elsősorban élményt.”, illetve: „A szerkesztők úgy állították össze a kötetet, hogy több szempontból is reprezentálja a csíksomlyói ferences drámaírói hagyományt”.¹

A modern helyesírással, a rendezői utasításokat magyarul közlő, 2003-ban megjelent gyűjtemény 12 csíksomlyói passiójátéka igazi szenzációnak számított, mivel korábban (a 19. század végén) csupán negyedét adták ki. Hamarosan megindult a hatalmas anyag kritikai kiadása is, melynek nyitó kötetében e válogatás első négy darabja (1723, 1729, 1737 és 1739) eredeti formájában olvasható.² Ezek zenei vonatkozásait már ismertettük.³ A legtöbb éneket, zenei utalást tartalmazó 1743-as és 1753-as passió énekanyagát pedig részletesen tárgyaltuk egy 2009-es zenetörténeti konferencián,⁴ s olvasható a Domokos Mária népzene kutató-zenetörténész 70. születésnapjára, 2012-ben készült *Tükröződések* c. tanulmánykötetben.⁵

Jelen dolgozatban időrendben haladva a válogatott kötet 12 csíksomlyói passiójának szövegeit, a bennük található zenei utalásokat tekintjük át összefoglalóan. Néhány esetben kisebb-nagyobb kiegészítést teszünk a már megjelent tanulmányhoz, általában feltevéseinket fogalmazzuk meg arra

1 CZIBULA 2004a.

2 *Ferences iskoladramák* I., 173–218, 431–519, 805–845 (illetve ennek változata: 847–875) és 877–940.

3 KÖVÁRI 2009.

4 Népzene és zenetörténet, A Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság VII. tudományos konferenciája, Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 2009. október 8–9.

5 KÖVÁRI 2012, melyben még az 1742-es csíksomlyói színdarab (*Androphilus áldozata: a megváltás allegóriája*) zenéjét is bemutatjuk.

vonatkozóan, hogy az adott helyen mely ének hangozhatott fel a csíksomlyói színpadon. Azokról az énekszövegekről is számot adunk, melyekhez eddig nem sikerült dallamot társítanunk.

1)

Egy rendezői utasítás szerint az 1723-as dráma⁶ végén, az Epilógus előtt, miközben vagy miután Arimateai József Nikodémus segítségével levette a keresztről Krisztus testét, az angyalok énekeltek.⁷ Itt feltételezhetően Jézus halálát elbeszélő ének hangzott el, s legkézenfekvőbb Kájoni János csíki ferences polihisztor hatalmas énekgyűjteményéhez, az 1676-ban megjelent *Cantionale Catholicum*hoz fordulnunk, illetve annak 1719-es második kiadásához. Kájoni énekeskönyvében több ilyen ének is van, mint pl. a keresztről szóló *Királyi zászlók lobognak* (*Vexilla Regis prodeunt*) kezdetű himnusz,⁸ vagy a címe alapján is (*Passio Domini nostri Jesu Christi*) a passiót nagyon részletesen elbeszélő *Mennynek, földnek, e világnak Ura* kezdetű ének.⁹ Ez utóbbi hosszúsága (az énekeskönyvben 13 oldalnyi szöveg a bőjti énekek nyitányaként) miatt azonban inkább egy másik éneket tudnánk elképzelni a darab e pontjára, nevezetesen a *Dicséjjük Jézust, az Istennek fiát* kezdetűt, amit még az énekeskönyvbeli liturgikus helye is megerősít, ugyanis a nagypénteki énekek közt szerepel, pontosabban a *Cantionale* nagypénteki passiója és nagypénteki lamentációja között.¹⁰ Nótajelzetének (*Jer, mi dicséjjük a szép Szűz Máriát*) dallama megtalálható a Kájoni *Cantionale* második kiadásához készített egykorú, 18. századi erdélyi ferences kottás kéziratban, a *Deák–Szent*

6 *Nap, Hold és csillagok...*, 7–44.; *Ferences iskoladrámák I.*, 173–218.

7 A 9. stáció végén: „Itt az angyalok énekelnek, s énekük után következik az Epilógus” (*Nap, Hold és csillagok...*, 43.); *Statio nona: Hic Angeli cantant et post cantionem sequitur Epilógus* (*Ferences iskoladrámák I.*, 210.).

8 KÁJONI 1676, 187. (modern kiadása: DOMOKOS 1979, Nr. 217–218.); KÁJONI 1719, 141.; KÁJONI 1805, 161., KÁJONI 1805.Cer, 18., KÁJONI 1921, Nr. 179. Latin gregorián kottáját és magyar nyelvű népzenei variánsát (az 1727-es csíksomlyói passió kapcsán) lásd *Ferences iskoladrámák I.*, 423–424.; KÖVÁRI 2009, 255–256.

9 KÁJONI 1676, 113. (= DOMOKOS 1979, Nr. 180.); KÁJONI 1719, 87., dallama megtalálható a *Deák–Szent* kéziratban (KÖVÁRI 2013, Nr. 62.), valamint népzenei gyűjtésekben is (általában *Magas hegyén sötét olajfáknak* kezdettel, az MTA BTK Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteményének Népzenei típusrendi száma: 10.045.0/0).

10 KÁJONI 1676, 223. (= DOMOKOS 1979, Nr. 239.); KÁJONI 1719, 173.

kéziratban (lásd alább).¹¹ Kilenc versszaka (a záróstrófa egyúttal doxológia), Isten művének elbeszélése (első versszakát idézzük) alkalmassá teheti a színpadon való elhangzásra.

Dicsirjük IESUS-t az Istennek Fiát,
Ki meg-adta ez Világ díját,
Magára vette Attya haragját,
Hogy Menyországban nézhessük orcáját.

8 Jer, mi di - csir - jük a Szép Szűz Ma - ri - át,
Me - nyek - nek ki - rály - né A - szo - nyát,
a ki hor - do - zá e' vi - lág U - rát;
8 az Üd - vö - zit - tö Kris - tus - nak Szent Any - nyát.

1. kotta: *Deák–Szentés kézirat*, 14. (Kövári 2013, Nr. 17.)

11 Ez a dallam népzenei gyűjtésekben is megtalálható, Csík megyében Mária-szöveggel énekelték (Népzenei típusrend: 12.052.1/0).

2)

Az 1729-es passiójáték¹² harmadik jelenete végén dobok szólnak, a negyedik jelenetben pedig szinte a virágvasárnapi körmenet liturgiája jelenik meg a színpadon: a *Pueri Hebraeorum* (a darabban a fiúk kórusa) a gregorián *Gloria laus* himnusz éneklék, amelynek magyar szövegét a közreadók beillesztették a „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*” c. kiadványba.¹³

Feltételezhető, hogy további két szöveget énekeltek ebben a darabban. Az egyik a *Jaj, most veszem észre, mely nagyon vétkeztem* kezdetű Péter-siralom, mely azonban véleményünk szerint valószínűleg inkább prózában hangzott el a színpadon.¹⁴ A másik szöveg öt soros, hat szótagos strófaszerkezetet mutat, mely *Jaj, édes mesterünk, immár hová legyünk* kezdettel a „hív lelkek” szájából hangzott el (első versszakát alább idézzük).¹⁵ Ilyen szerkezettel dallamgyűjteményekben csak az adventi szekvenciából lett népének, a *Mittit ad Virginem* dallamát találtuk a 17. századból,¹⁶ mely szerepel a 18. századi erdélyi ferences *Deák–Szentés kéziratban* is.

12 *Nap, Hold és csillagok...*, 45–118.; *Ferences iskoladrámák I.*, 431–519.

13 „Ezután a fiúk kórusa éneklék a „Gloria laus” kezdetű éneket” (*Nap, Hold és csillagok...*, 62–64.); *Scena quarta: Et fit concentus puerorum canentium Gloria laus etc.* (*Ferences iskoladrámák I.*, 448.). A csíksomlyói misztériumjátékok kritikai kiadása első kötetében a latin gregorián dallam mellett csíkrákosi népzenei gyűjtésből magyar változata is megjelent (*Ferences iskoladrámák I.*, 510–511.; KÖVÁRI 2009, 247–248.).

14 *Nap, Hold és csillagok...*, 83–84.; *Ferences iskoladrámák I.*, 468–470. Részletesebben lásd KÖVÁRI 2009, 253.

15 *Nap, Hold és csillagok...*, 108–109.; *Ferences iskoladrámák I.*, 494–495.

16 PAPP 1970, Nr. 149.

Jaj, edes Mesterünk,
Immár hová légyünk?
Minden reménségünk
Oda vagyon tóllünk,
Jaj, jaj, mind el veszünk!

Mit - tit ad Vir - gi - nem non quem-vis An - ge - lum
sed For - ti - tu - di - nem su - am Arch - an - ge - lum
A - ma - tor Ho - mi - nis.

2. kotta: *Deák–Szentés kézirat*, 8. (Kövári 2013, Nr. 9.)

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy mégsem tartjuk valószínűnek a fenti dallam–szöveg társítást, mivel a dallam szorosan kapcsolódik az angyali üdvözletről szóló szöveghez. A Kájoni *Cantional*éban nem is szerepel a *Mittit ad Virginem* vagy a *Küldé az Úristen* kezdetű magyar fordítása nótautalás-ként más énekszöveg fölött, sőt Székelyföld néphagyományában négysoros változatának is ez, ill. Máriához való könyörgés a tematikája.¹⁷

¹⁷ Népzenei típusrend: 16.247.0/1–3.

3)

Az 1737-es csíksomlyói passiójáték¹⁸ *Angelus custos*ának a szereplőt keltegető éneke¹⁹ a darab 1753-as esztelneki változatában már a helyes, 8, 7, 8, 7 szótagszámot mutató incipittel (*Hipoclydes, kelly fel, édes*) szerepel, sőt itt az ének dallamára utaló jelzést is találunk.²⁰ A *Gyarló világ, romlandó ág* kezdetű halottas Kájoni *Cantional*éjának csak az 1719-es második kiadásában olvasható,²¹ az éneket magát dallamostul azonban már Illyés *Halottas* könyvében megtaláljuk.²²

A 9. jelenet rendezői utasítása Krisztus szenvedéstörténetének eléneklését írja elő.²³ Gondolhatnánk arra, hogy a liturgiában felhangzó gregorián (vagy esetleg egyéb műzenei) passiót énekelték, de valószínűbbnek tartjuk valamely, a passiót elbeszélő népének elhangzását a színpadról. Kájoni *Cantional*éjában több ilyen ének is van, mint pl. a fentebb említett, a passiót nagyon hosszan (153 versszakon át) elbeszélő *Mennynek, földnek, ez világnak Ura* kezdetű ének. Itt talán a lényegesen rövidebb, csupán 12 strófányi ének, a *Hatalmas mennyei királyi székeimből* kezdetű hangozhatott el (első versszakát idézzük).²⁴ Ennek nótautalása (*Hálaadásunkban*) kottástul szerepel a *Deák–Szentés kéziratban*.

18 *Nap, Hold és csillagok...*, 119–152.; *Ferences iskoladrámák I.*, 805–845. (illetve ennek esztelneki változata: 847–875).

19 *Nap, Hold és csillagok...*, 125–126.; *Scena secunda: Hic decumbit et doemit, Angelus custot cantat Hippoclydi dormienti: Hippoclydes, kej fel, Ferences iskoladrámák I.*, 811–812.

20 *Scena prima: Angelus primus. Cantat Hypoclydi dormienti. Nota Gyarló világ, Ferences iskoladrámák I.*, 851–852. Részletesebben l. *Ferences iskoladrámák I.*, 841. és 872.; KÖVÁRI 2009, 248., 256.

21 KÁJONI 1719, 617.

22 ILLYÉS 1693, 171. (PAPP 1970, Nr. 62/a/II.). Az 1733-as passiójátékban maga az ének szövege is szerepel, az énekeskönyvi alakhoz képest lényegesen rövidített (a 4–9., 11–23. és 25–34. szakaszokat elhagyva, összesen öt strófás) formában (lásd *Ferences iskoladrámák I.*, 618., dallama 664.). A kottát jelen tanulmányban később, az 1743-as játék kapcsán ismét közöljük.

23 „Itt énekeljék el Krisztus szenvedéstörténetét” (*Nap, Hold és csillagok...*, 139); *Scena Nona: Hic cantabitur Passio Christi infra deinde (Ferences iskoladrámák I.*, 824.).

24 KÁJONI 1676, 159. (= DOMOKOS 1979, Nr. 199.); KÁJONI 1719, 114. Medgyesy Norbert valamennyi csíksomlyói passiót feldolgozó könyvében azt írja, hogy „Leggyakrabban a *Hatalmas Mennyei Királyi Szekemből...* kezdetű ének első versszakait idézték a drámaírók a Kájoni *Cantional*éből. Az ének Krisztus monológja, melyben elmondja szenvedése eseményeit” (MEDGYESY 2009, 163.).

Hatalmas Mennyei Királyi-Székemből,
 Az én Szent Atyámnak kedves tetczéséből,
 Es a' Szent Léleknek eggyes értelméből,
 E' világra jöttem buzgó szerelmemből.

8 Há - lá a - dá - sunk - ban ról - lad em - lé - ke - zünk,
 ke - gyel - mes Is - te - nünk, té - ge - det tisz - te - lünk:
 Te nagy jó vól - to - dért el fel ma - gasz - ta - lunk,
 Ha - szon - ta - lan szól - gak mert az - zal tar - to - zunk.

3. kotta: *Deák–Szentés kézirat*, 75. (Kövári 2013, Nr. 152.)

Az 1737-es (és az 1753-as esztelneki) játékban van továbbá két ének, melyeknek szövege ki van írva a játékban, dallamukra azonban nem akadtunk. Az egyik a *Diabolus primus* 11 szótagos éneke *Jó pajtásim, vigadjunk, kik itt vagyunk* kezdettel. A másik a darab zárásaképp (Epilógusként) egy, a gazdag sirlalmát idéző ének, *Ah, kik e világon ördögnek eltettek* kezdettel.²⁵

25 *Nap, Hold és csillagok...*, 150–152.; *Ferences iskoladrámák I.*, 836–838., 868. Részletesebben l. *Ferences iskoladrámák I.*, 841. és 872.; ill. KÖVÁRI 2009, 248. Az esztelneki változatban még egy 8 szótagos záró ének is szerepel (*Ah, kik ez világon vattok*, *Ferences iskoladrámák I.*, 869–870.), nótajelzetének (Ó én szerelmes Jézusom) dallamát (*O gloriosa Domina/Virginum*) l. *Ferences iskoladrámák I.*, 872.; KÖVÁRI 2009, 249.

4)

Az 1739-es passiójátékban²⁶ nincs zenére vagy éneklésre vonatkozó utalás.

5)

Az 1743-as passiójátékban²⁷ meglehetősen sok ének hangzott el. A *Jaj, kedves fiamnak tölem elválása* kezdetű éneknek (alább első versszakát idézzük), melyet ifj. Tóbiás anyja, Anna énekel, nótautalása a *Jaj, nagy kedven tartott Mária-siralom*.²⁸ Ez a Kájoni *Cantionaléban* 1719-től kezdve folyamatosan jelen van.²⁹ A *Deák–Szentés kéziratban* azonban nem csupán e planctus dallamát találjuk (4. kotta), hanem bővebb formáját is, *Jaj, mely hamar múlik* szövegkezdettel (5. kotta). Ez a halottas ének viszont a *Cantionaléban* az 1676-os, első kiadástól kezdve a harmadikig olvasható.³⁰ A *Deák–Szentés kézirat* két dallamváltozata láthatóan egy töről fakad.

26 *Nap, Hold és csillagok...*, 153–209.; *Ferences iskoladrámák I.*, 877–940.

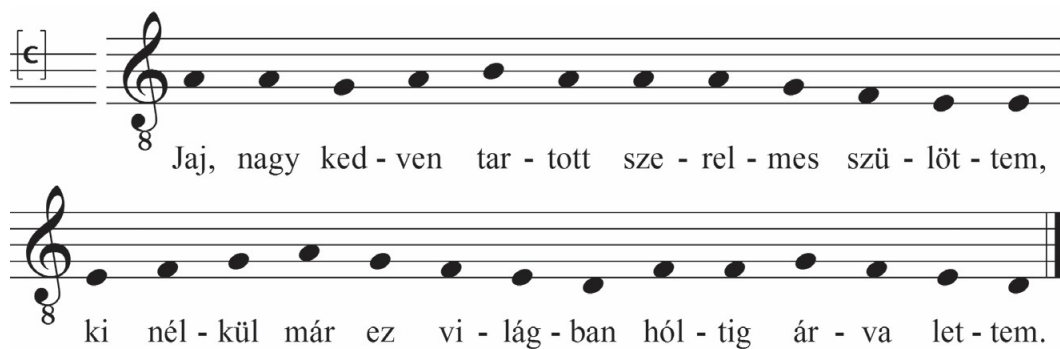
27 *Nap, Hold és csillagok...*, 211–248.

28 Első jelenet: Rafael Angyal elmegy Tóbiással, majd Tóbiás anyja énekel a *Jaj, nagy kedven tartott...* ének dallamára (*Nap, Hold és csillagok...*, 219.).

29 KÁJONI 1719, 124. (felirata: Más új ének, Nota: Jaj, mely hamar múlik); KÁJONI 1805, 132. (felirata: Más, Nota: tulajdon); KÁJONI 1921, Nr. 172. (dallama: régi népének).

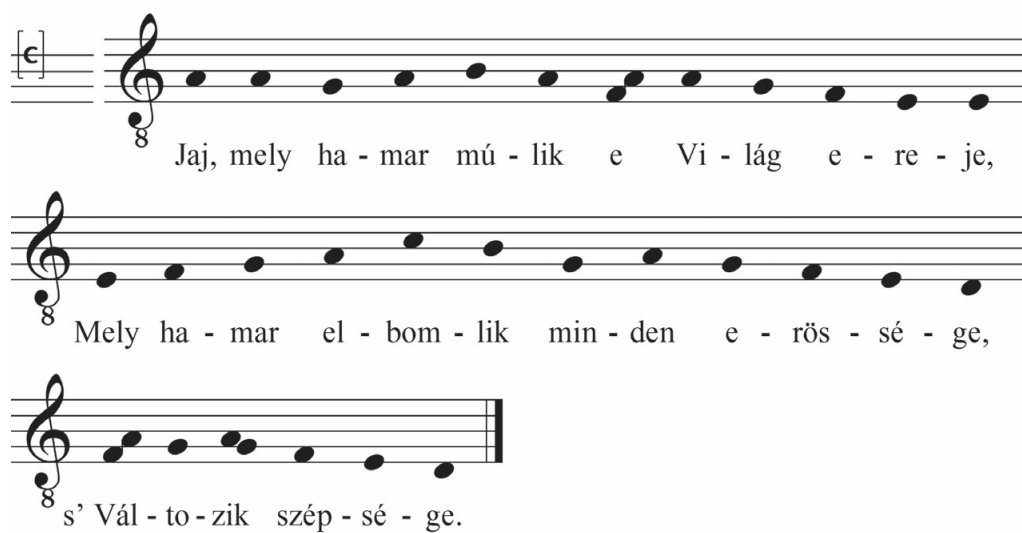
30 KÁJONI 1676, 652. (= DOMOKOS 1979, Nr. 740.); KÁJONI 1719, 553., KÁJONI 1805, 356.

Jaj, kedves fiamnak
Tőlem elválása,
Mely keserves messze földre
Szörnyű változása!

Jaj, nagy ked - ven tar - tott sze - rel - mes szü - löt - tem,
ki nél - kül már ez vi - lág - ban hól - tig ár - va let - tem.

4. kotta: *Deák–Szentés kézirat*, 34. (Kövári 2013, Nr. 71.)

Jaj, mely ha - mar mú - lik e Vi - lág e - re - je,
Mely ha - mar el - bom - lik min - den e - rös - sé - ge,
s' Vál - to - zik szép - sé - ge.

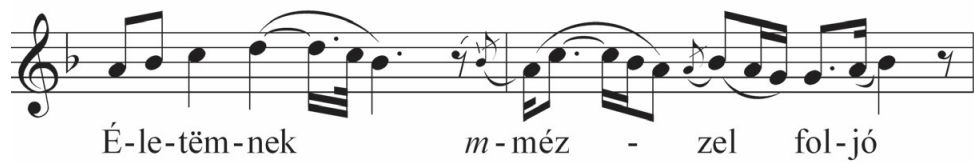
5. kotta: *Deák–Szentés kézirat*, 82. (Kövári 2013, Nr. 169.)

E két ének a népzenei gyűjtésekben³¹ is egy dallamcsaládba tartozik. A siralom szövege és dallama is igen közkedvelt, gyakran előfordul népzenei gyűjtésekben is. Bukovinai gyűjtésből választottuk népzenei variánsát.

Rubato ♩ = 90–88

1. Ó, nagy ked - vën tar - tott
Sze - rel - mes szü - löt - tem, *hn*
Ki nél - kül már e vi - lá - gon
Hol - tig ár - va lët - tem.
accel. *a tempo*
2. Hol vagy, két szé - mëm - nek
Tin - dök - lő vi - lá - ga,

31 Népzenei típusrend: 16.057.0/0.

É-le-tēm-nek m-méz - zel fol-jó

Csën - dës bol - dog - sá - ga?

3. Hol vagy, én szi - vem - nek

Búz - gó ki - ván - sá - ga,

El-e-pe-dëtt bús szi - vem - nek

Ke-dø-ves vi - gas - sá - ga?

6. kotta: *Józseffelva* (Bukovina) – *Bátaszék* (Tolna), Mezei Mátyásné Mezei Anna (73 év),
gyűjt. Kiss Lajos 1963., jelzet: AP 4881a.

A rendezői utasítás a darab következő énekének is megadja a dallamát. *Szomorú nap, melyen behott [behatolt]* kezdettel ugyancsak Anna (ifjabb Tóbiás anyja) énekel a *Gyarló világ* népének dallamán.³² Az *ad notam* ének megjelenik korábban már több passióban is: egyrészt szintén nótautalásként az 1737-es csíksomlyói (és variánsa, az 1753-as esztelneki) passiójátékban, valamint saját szövegével is az 1733-as drámában.³³ Alább idézzük a drámabeli énekszöveg első strófáját, és az Illyés István halottas könyvében olvasható dallamot.³⁴

Szomorú nap, melyen behott
Keserűség szívembe,
Óh, fájdalom, hogy virágom
Én előttem elmene.

Gyar - ló vi - lág, Rom - lan - dó ág:
Ter-hed a - latt hom - lo - kunk Mely-ben iz - zad;
Is - ten hoz - zád, ma - radgy el ke - mény sor - sunk.

7. kotta: *Illyés* 1693, 171. (PAPP 1970, Nr. 62/a/II.)

32 Harmadik jelenet: Anna elmegy, hogy megnézze az utat, majd sírva énekel a *Gyarló világ*... kezdetű ének dallamára (*Nap, Hold és csillagok...*, 225.).

33 *Ferences iskoladrámák I.*, 618, 664, 811–812, 851–852, 872, valamint KÖVÁRI 2009, 256.

34 A *Gyarló világ* kezdetű énekszöveg Kájoni János énekeskönyvének csupán második kiadásában olvasható (KÁJONI 1719, 617.).

A darab végén, az Epilógus előtt *Jaj már nekünk, hova legyünk* kezdettel Mária Magdolna, Mária Salome és Jakab Mária énekel hat strófát Krisztus sírba tétele után.³⁵ Nótautalása nincs, dallama lehetne akár egy általánosan ismert himnusz-népeinek dallam is.³⁶

6)

Az 1748-as játékban³⁷ az égi lélek egy 5 versszakos éneket énekel *Ó, emberi gyarlóság* kezdettel.³⁸ Ugyanilyen incipitű énekszöveget találunk a Kájoni *Cantionale* 1805-ös, harmadik kiadásában,³⁹ azonban a továbbiakban sem szövegben, sem szótagszámban nem egyezik s nem is rokon a két énekszöveg. Míg a darabban általában 7.7.6.6.3. szótagszámú, 5 soros ének szerepel, az énekeskönyvben 7.7.7.7.6.7-es hatsoros (vagy 14.14.13-as háromsoros). A játékban szereplőhöz hasonló szerkezetű éneket nem találtunk a *Régi Magyar Dallamok Tára* köteteiben.

Később az ember *Hálát adok néked, szerelmes Istenem és reménységem* kezdettel egy 6+6+4.6+6+4.4+4.6+6+4. szótagszámú, 3 versszakos szöveget énekel.⁴⁰ Ennek sem találtuk dallamát.

A darab zárásaképp, Jézus sírba helyezésekor vagy az után pedig „Angyalok és Bűnbánók kara énekel a szokásos énekeskönyvből”. Ez utóbbi nagy valószínűséggel a Kájoni *Cantionale* 1719-es, második kiadása. Hogy mit énekeltek, megint csak találgatni tudunk, azonban valószínűleg nem a passiót elbeszélő énekekre kell gondolnunk, hanem egy, Jézus haláláról szólóra, mint a korábban említettek. Azonban (mivel a bűnbánók is énekelnek) el tudjuk itt képzelni a Kájoni *Cantionale* egy 20 versszakos énekét, a *Bűnös lélek, sirasd, kérlek, Uradnak nagy*

35 *Nap, Hold és csillagok...*, 246.

36 Pl. *O gloriosa Domina/Virginum*, magyarul: *Éneklő Egyház* 1986², Nr. 219. *Ó dicsőséges Asszonyosság*. (Lásd még 25. jegyzet.)

37 *Nap, Hold és csillagok...*, 249–301.

38 *Nap, Hold és csillagok...*, 265–266.

39 *Ó, emberi gyarlóság, halljad, mit mond valóság*, KÁJONI 1805, 333.

40 *Nap, Hold és csillagok...*, 270–271.

kínját kezdetűt (első versszakát idézzük alább), melynek az erdélyi énekeskönyvben folyamatos jelenléte.⁴¹ Dallama a *Deák–Szentés kézirat*ban olvasható.

Bűnös lélek, sirasd kérlek,
Uradsnak nagy kínnyát:
Mert ártatlan, mint egy Bárány,
szened a' kereszt-fán.

The image shows two staves of musical notation in G major (one flat) and common time. The first staff begins with a treble clef, a common time signature, and a key signature of one flat. The melody consists of quarter notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F4, E4, D4, C4. The lyrics 'Bü - nös lé - lek, si - rasd, kér - lek, U - rad - nak nagy ké - nyát,' are written below the notes. The second staff continues the melody with quarter notes: D4, C4, B3, A3, G3, F3, E3, D3, C3. The lyrics 'mert ár - tat - lan mint egy bá - rán, szen - ved a ke - reszt - fán.' are written below. The piece ends with a double bar line.

8. kotta: *Deák–Szentés kézirat*, 33. (Kövári 2013, Nr. 68.)

⁴¹ KÁJONI 1676, 165. (= DOMOKOS 1979, Nr. 205.), KÁJONI 1719, 119.; KÁJONI 1805, 118.; KÁJONI 1921, Nr. 155.

Népzenei gyűjtésekben is megtalálni, közülük egy bukovinai változatot választottunk.

Poco rubato

Bű-nös lé-lek, sírj, ó kér-lek U-rad-nak nagy kín-ján,
Mert ár-tat-lan, mint egy bá-rány, szen-ved a ke-reszt-fán.

9. kotta: *Józseffalva* (Bukovina) – *Bátaszék* (Tolna), Mezei Mátyásné Mezei Anna (68 év),
gyűjt. Kiss Lajos 1958.09., lej. Dobszay László, jelzet: AP 2546f.

7)

Az 1753-as passiójátékban⁴² is találni énekeket, illetve éneklésre alkalmas szövegeket. Utóbbira példa a darab elején Gábrriel arkangyal és Mária párbeszéde, melyben az Angyali Üdvözet jelenete játszódik le.⁴³ A darabban nincs ugyan jelezve, hogy szövegét énekelték volna, azonban az Angyali Üdvözet e dramatizálásának háttérében⁴⁴ jól felismerhetően egy máig közismert és kedvelt népének áll. A drámabeli szöveg Kájoni Cantionaljének 1719-es, második kiadásában megjelenő Mikor Máriához az Isten angyala kezdetű énekkel⁴⁵ mutat nem csupán tartalmi, hanem konkrét szövegi egyezéseket is, s a szöveg a dallamhoz végig illeszkedik. Ezért nem lehet kétségünk, hogy e dramatikus párbeszéd valójában énekelve szólalt meg, vagy legalábbis arra szánták. Az énekeskönyvbeli 11 szakasz a passióban 16-ra bővül (a narratív nyitó

⁴² *Nap, Hold és csillagok...*, 303–360.

⁴³ *Nap, Hold és csillagok...*, 311–312.

⁴⁴ E dramatizálás egyedül ebben a csíksomlyói ferences játékban fordul elő, MEDGYESY 2009, 171.

⁴⁵ KÁJONI 1719, 15.; KÁJONI 1805, 33.; KÁJONI 1921, Nr. 105.

strófa ugyan értelemszerűen elmarad, de a párbeszédrészek jobban kifejtik a mondanivalót, s a legvégére a dráma szerzője még Gábriel angyallal kétstrófányi, Mária-dicsérettel bővített doxológiát mondhat el).⁴⁶ Dallamát a *Deák–Szentés kézirat*ban is megtaláljuk, s idézzük a drámabeli első szakaszt.

Üdvöz légy, malaszttal teljes Szűz Mária,
Úr vagyon teveled, Isten szép leánya,
Az Éva asszonynak legtisztább rajzattya,
Áron vesszejének megújult virága!

Mi - kor Ma - ri - á - hoz az Is - ten An - gya - la

Ná - zá - reth vá - ros - ban az eg - böl le szál - la,

Kit szent i - mád - cság - ba Gab - ri - el ta - ná - la,

é - kess kö - szon - tés - sel a' Szűz - nek így szol - la.

10. kotta: *Deák–Szentés kézirat*, 15. (Kővári 2013, Nr. 20.)

46 Részletesebben, valamint a mintául szolgáló 1719-es *Cantionale*-beli szöveget l. KŐVÁRI 2012, 410–413.

A néphagyományban fennmaradt éneknek⁴⁷ egy szépen díszített változatát választottuk.

Rubato ♩ = 78

1. Mi - kor Má - ri - á - hoz az Is - ten an - gya - la

Ná - zá - ret vá - ros - ban az ég - ből le - szál - la,

Kit szent i - mád - ság - ba Gáb - ri - el ta - lá - la,

É - kes kö - szön - tés - sel a Szűz - höz így szó - la.

2. Üdvözlégy, te kegyes Isten szép leánya,
Jesszétől származott Ádám unokája,
Az Éva asszonynak legtisztább rajzatja,
Áron vesszejének megujult virága.

11. kotta: *Istensegítség* (Bukovina) – *Nagyvejske* (Tolna), Gáspár Simon Antal (60 év),
gyűjt. Domokos Pál Péter 1955.07.05., lej. Domokos Mária, jelzete: AP 6943j.

Az 1753-as csíksomlyói játékban ezután elhangzó énekre azt mondhatjuk, hogy énekeskönyvi szövegforrásával majdnem megegyezően szerepel a misztériumjátékban, de mégis más, szinte egy új ének jön létre. Az angyali üdvözléről szóló első jelenet végén egy szeráf és egy kerub angyal a *Discsült helyeken, mennyei paradicsomban* kezdetű énekkel köszönti Máriát.⁴⁸ A rendezői utasítás pontosan megadja, hogy Gábrriel távozása után e két

47 Népzenei típusrend: 12.044.0/0.

48 *Nap, Hold és csillagok...*, 313–314.

angyal felváltva mondja (vagyis énekli) a drámában kiírt szöveget, miközben Szűz Mária a helyén marad.⁴⁹ Az éneket a 17. század elejétől katolikus és protestáns énekeskönyvben egyaránt megtaláljuk. Szövegéről Medgyesy Norbert – többek között – a következőket írja: „E himnikus ének esetében érdekes átirattal van dolgunk. Az ének eredetileg a 148. zsoltár parafrázisa, melyet a dunántúli református egyházkerület püspöke, a Batthyány család prédikátora, Kanizsai Pálfi János ([1585]?–1641[?]) vetett papírra. [...] A drámabeli textus pontosan egyezik a Kájoni *Cantionalé*ban fellelhető költeménnyel. A két forrás (énekeskönyv és drámaszöveg) közötti különbség csupán az, hogy a drámában szereplő ének az Úr nevét következetesen Szűz Mária nevére cserélte. Így vált Xánthos Ince ferences tanár-rendező átirása nyomán az eredetileg református zsoltárparafrázis Szűz Máriát köszöntő énekké.”⁵⁰

Ezen megállapítást az alábbi megjegyzésekkel pontosíthatjuk. Az énekeskönyvben 10 strófával szereplő éneket⁵¹ a misztériumjátékban szerzője kiegészíti egy további szakasszal, mely tulajdonképpen felsorolás: az angyali karok részleges listája mellett az ősatyákat, prófétákat, apostolokat, valamint a szentség különböző szintjein levőket említi még, akiknek mind dicséretet kell mondaniuk. A betoldást követő, Szentháromságot dicsőítő zárószakaszt, a doxológiát is átkölti a ferences tanár, mégpedig úgy, hogy Isten mellett Máriának is tiszteletet ad, leírva a szent Szűznek a három isteni személyhez való viszonyát.⁵²

49 Az ének rendezői utasítása: Itt bezárul a színtér, Gábrriel eltávozik. Bejön két angyal, szeráf és kerub, és váltakozva énekelnek, mialatt Mária a helyén marad (*Nap, Hold és csillagok...*, 313.). Latinul l. KÖVÁRI 2012, 405.

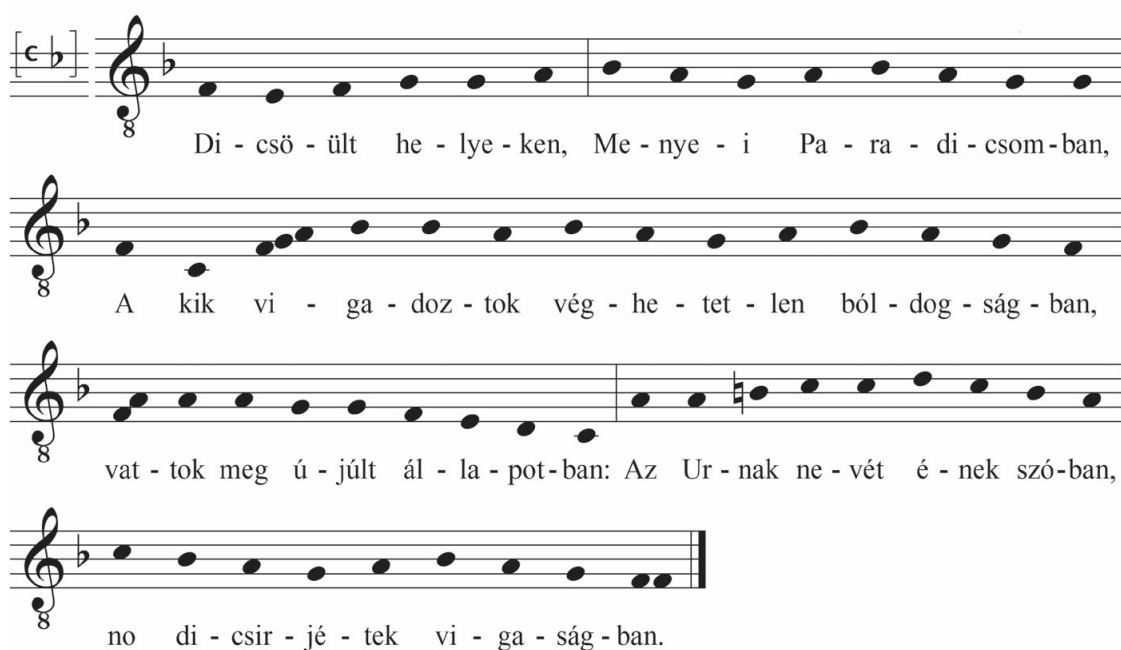
50 MEDGYESY 2009, 173–174.

51 KÁJONI 1676, 635 (= DOMOKOS 1979, Nr. 726.) és KÁJONI 1719, 539. változatlan(!) PSALMUS CXLVIII. Laudate Dominum de Coelis etc.

52 A passió és az énekeskönyv (1676 és 1719) szövegét párhuzamosan közli KÖVÁRI 2012, 406–408.

A dallam már az 1651-es *Cantus Catholicus*ben megjelent, ettől kissé eltérő alakban találjuk a csíksomlyói *Deák–Szentés kézirat*ban (12. kotta). A drámabeli szöveg első versszakát idézzük.

Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban,
Akik zengedeztek örvendetes boldogságban,
Vigadoztok kilenc karokban, é Szűznek nevét énekszóban,
Jer, dicsirjétek vigasságban!

Di - cső - ült he - lye - ken, Me - nye - i Pa - ra - di - csom - ban,
A kik vi - ga - doz - tok vég - he - tet - len ból - dog - ság - ban,
vat - tok meg ú - jult ál - la - pot - ban: Az Ur - nak ne - vét é - nek szó - ban,
no di - csir - jé - tek vi - ga - ság - ban.

12. kotta: *Deák–Szentés kézirat*, 80. (Kövári 2013, Nr. 166.)

Népzenei gyűjtésekben csak Udvarhely megyéből van adatunk a katolikus énekeskönyvi dallamhoz hasonló formában.⁵³

1. Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban,
Akik vígadoztok véghetetlen boldogságban,
Vagytok megújult állapotban, az Úrnak nevét énekszóban,
No, dicsirjétek vigasságban!

Rubato ♩ = 76–84

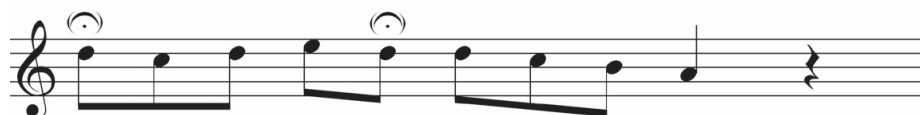
2. Áld-já-tok az U - rat, kik csak ő-ne-ki szolgál-tok,

Ár-tat-lan ru-há-ban tün-dök-lő sok kar an-gya-lok!

Te is, nap és hold és csil - la - gok,

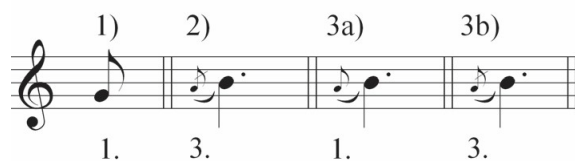

va - la - kik é - gi tűz - zel bír - tok,

Fenn-szó-val ő - tet ki - ált - sa-tok!

53 Népzenei típusrend: 13.107.0/0. Egyébként a magyar nyelvterület északnyugati részéről van még adat a protestáns változattal.

3. Megújult tavasszal hangos, éneklő madarak,
Szép, új énekekkel áldjátok Nevét az Úrnak!
Kis fülemile, ki torkának a rekedések nem árthatnak,
Nyújts dicséretet a nagy Úrnak!

13. kotta: *Lövete* (Udvarhely), Tókos Péterné Orbán Rozália (64 év),
gyűjt. Vikár László 1963.01., jelzete: AP 4494e.

Az 1753-as darab utolsó éneke a 10 szakaszos *Óh, egeknek fényessége* kezdetű, mellyel Mária és az angyalok siratják a kereszten függő halott Krisztust.⁵⁴ Ugyanez a szöveg 9 versszakkal szerepel Kájoni János *Cantionale Catholicum*jának első és második kiadásában is, nótajelzés nélkül.⁵⁵ Az ének-szöveg kibővítve, az énekeskönyv második kiadása alapján került a drámába.⁵⁶ Hogy pontosan milyen dallamon énekeltek, nem tudjuk. Talán a fentebb említett 8 szótagos általános dallamon (*O gloriosa Domina/Virginum*).

Óh, egeknek fényessége,
Dicsőségnek ékessége,
Kedves napom tündöklése,
Jaj, ímé homályba méne.

54 *Nap, Hold és csillagok...*, 356–357. A boldogságos szűz Mária közeledik az angyalokkal és Krisztus kereszten függő testéről énekelnek. Latinul I. KÖVÁRI 2012, 405.

55 KÁJONI 1676, 146 (= DOMOKOS 1979, Nr. 186); KÁJONI 1719, 108, a felirat mindkettőben: *Más*.

56 A passió és az énekeskönyv (1676 és 1719) szövegét párhuzamosan közli KÖVÁRI 2012, 388–389.

8)

1758-ban⁵⁷ hangszerek, muzsikusok szerepeltek, a játék szövegéből arra következtetünk, hogy cimbalmos is volt köztük („Jó volna házadnál most a szép cimbolom”). A rendezői utasítás csak annyit mond, hogy egy zenedarab („nóta”) elhangzott: „A zenészek rázendítenek, Fatula odalopakodik a gyermekekhez, majd a nóta vége felé visszatér Cyrillushoz”.⁵⁸ A következő jelenet végén pedig „táncosok jönnek: bezárul a szín”.⁵⁹

Egy ének is elhangzott a darabban, *Kísértetbe esék az öreg Cyrillus* kezdettel 7 szakasz.⁶⁰ A 12.12.8.8.6-os szótagszámú strófa utolsó sora („Viperák fajzati”) refrénként szolgál, ez elé a záró versszakban két 6-os sornyi bővülés ékelődik (az első szakaszt alább idézzük). Dallamát nem találtunk a *Régi Magyar Dallamok Tára* kötetében. A darab vége felé pedig a következő rendezői utasítás ír elő dobok használatát: „Itt, Krisztus ostoroztatása közben szóljanak a dobok”.⁶¹

Kísértetbe esék az öreg Cyrillus,
Fiait bocsátá világra, mint koldus.
Megverék ma szülejeket,
Vér szerént való fejeket:
Viperák fajzati.

57 *Nap, Hold és csillagok...*, 361–413.

58 5. jelenet, *Nap, Hold és csillagok...*, 380.

59 6. jelenet, *Nap, Hold és csillagok...*, 388.

60 7. jelenet: Ének következik, *Nap, Hold és csillagok...*, 393–394.

61 12. jelenet, *Nap, Hold és csillagok...*, 411.

9)

Az 1759-es passiójátékban⁶² egy ének szerepel, a népszerűsítő kötet címadó éneke. A *Nap, hold és csillagok, zokogjatok* kezdetű ének⁶³ 4 versszaknyi, 8 soros szöveg, általában 6+4/6+6.7/6.6+4/6+6.6.7/6.7/6.7/6.7/8. szótag-számmal. Ilyen dallamot egyelőre nem találtunk.

Nap, hold és csillagok, zokogjatok,
S minden elementumok,
Mennyei seregek, tü is szent angyalok,
Ezen gyászoljatok,
Mert szörnyű nagy kínokra
S becstelen rút halálra
E farkasok egyaránt
Ím keresik a bárányt.

10)

1763-ban⁶⁴ szintén csupán egy ének hangzott fel a passiójátékban, a 13 strófás Mária-siralom *Jaj, jaj, jaj már énnékem, mit míveljek* kezdettel.⁶⁵ A 11.11.8.7-es szótagszámú szövegstrófa dallamát eddig nem sikerült azonosítanunk.

Jaj, jaj, jaj már énnékem, mit míveljek,
Mert megholt szerelmesem, hová légyek,
Sírásban lesz holtig szemem,
S keserűségben szívem.

62 *Nap, Hold és csillagok...*, 415–498.

63 3. felvonás 1. jelenet vége: Ének, *Nap, Hold és csillagok...*, 477–478.

64 *Nap, Hold és csillagok...*, 499–541.

65 11. szín: A boldogságos Szűz Mária siralma, *Nap, Hold és csillagok...*, 538.

11)

1766-ban⁶⁶ az angyal a nyitott pokolból énekli az *Ah, bűnösök, most nézzétek Arduinusnak sorsát* kezdetű, három versszaknyi költött szöveget.⁶⁷ Ilyen, 8+7, 8+7, 8+7+7-es szótagszámú éneket a *Régi Magyar Dallamok Tára* köteteiben nem találtunk.⁶⁸

Ah, bűnösök, most nézzétek Arduinusnak sorsát,
Víg életet, vendégséget, akart mutatni pompát,
Sem Istenre, sem lelkére nem fordította gondját,
De megkapta jutalmát.

Ugyancsak nem találtuk meg dallamát az *Ah, férfiak s asszonyok, ah, sírjátok, zokogjátok* kezdetű, három versszakos, 7+8,7+8,8+7 szerkezetű éneknek, melyet két angyal énekel.⁶⁹

Ah, férfiak s asszonyok, ah, sírjátok, zokogjátok
Fájdalmas Máriával, Szenvedő Krisztus anyjával,
Jaj, fogjátok, ah, tartsátok ötöt az angyalokkal!

A darab végén, az Epilógus előtt a rendezői utasítás szerint: „Itt énekkel és beszéddel az ördögök az áruló Júdást eltemetik. Tetszés szerint.”⁷⁰ Vajon a Júdás kérésére pompával végzett temetésen valamely szokásos halottas éneket énekeltek-e, avagy kicsit ironikusra vették a hangulatot, nem tudjuk, a rendező tanárra volt bízva mindez, az énekek kiválasztása és az ördögök szövege is, sőt, akár maga Júdás eltemetésének színpadi megjelenítése.

66 *Nap, Hold és csillagok...*, 543–607.

67 4. szín: Arduinust elragadja a Halál; Ének a nyitott pokolból, *Nap, Hold és csillagok...*, 567–568.

68 Egy 17. századi dallamra (PAPP 1970, Nr. 60.) is csak nagy nehezen (a 2. hosszú sor másfélszeres ismétlésével) lehetne alkalmazni.

69 14. szín, *Nap, Hold és csillagok...*, 602–603.

70 15. szín vége, *Nap, Hold és csillagok...*, 606.

12)

Az 1777-es darabban⁷¹ két 8 szótagos énekszöveget olvashatunk, melyekhez azonban nem találtunk egyértelmű dallamot. A diákok énekelnek két versszakot az *Aki az Istent szereti, atyjafiait kedveli* kezdettel,⁷² valamint a darab záró énekeként, *Intünk titeket, emberek, lássátok, ami jó néktek* kezdettel egy olyan szöveg szerepel, aminek verselése meg-megtörik, hol 6-os, hol 7-es sorok is vannak az összesen 4 versszaknyi szövegben.⁷³ Mindkét énekhez (első szakaszait lásd alább) talán kézenfekvő lenne a már többször emlegetett 8 szótagos, himnusz dallamként is alkalmazható, közismert népénekdallamot használni (*O gloriosa Domina/Virginum*).

Aki az Istent szereti,
Atyjafiait kedveli,
És életét jól rendeli,
Jól leszen dolga önéki.

Intünk titeket, emberek,
Lássátok, ami jó néktek!
Ami jó, azt míveljétek,
Ami gonosz, kerüljétek.

De mivel mindkét ének szabálytalan verselésű, inkább azt mondjuk, hogy nem tudjuk, milyen dallamon énekelték.

A „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*” c. kötet az általunk még csak részleteiben ismert anyagnak nem csak a drámaszövegek tekintetében, de a darabok zenéjét illetően is (gregorián ének, népének, költött szöveg) reprezentatív válogatása lett.

71 *Nap, Hold és csillagok...*, 609–649.

72 5. szín, *Nap, Hold és csillagok...*, 625.

73 14. szín után: Záró Ének, *Nap, Hold és csillagok...*, 649.

**The songs of the 18th century Passion plays of Csíksomlyó
published in „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*”
[Sun, Moon and Stars, Weep with Me]**

The collection of 12 passion plays of Csíksomlyó published in 2003 with modern orthography and director's instructions in Hungarian was a great sensation since earlier only a fourth of these plays had been published (in the late 19th century). In the first volume of the critical edition of this enormous material (*Ferences iskoladrámák* [Franciscan School Dramas], 2009) the first four plays of the selection can be read in the original. As I discussed their music (1721–1739) at the conference in Nagyvárad in 2006, I only touch on them here tangentially, adding a few complementary remarks. Each of the remaining eight plays included music: songs, in some instrumental music and even dance. The songs of two (1743 and 1753) are presented in the festive volume “Reflections” published for the 70th birthday of folk music researcher Mária Domokos in 2012. The book “Sun, Moon and Stars, Weep with me” is a representative selection both of the dramatic texts and the music (plainchants, folk hymns, poetic texts) of this stock which is still only known partially.